

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Περὶ τῆς ἐν Κυθωνίαις Σχολῆς (1800-1821)
καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς καὶ τοῦ
Γένους διδασκάλων

Τὴν ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς φίλης «Νέας Ζωῆς» δημοσιευθεσμένην μελέτην περὶ τῆς ἐν Κυθωνίαις τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκμασίας Σχολῆς, ἣν καὶ Ἀκαδημίαν τὸτ' ἐπωνόμαζον καὶ τῶν μεγάλων αὐτῆς διδασκάλων Σαράφῃ, Βενιαμὶν καὶ Καίτῃ, ἀποτελοῦσι κυρίως τέσσαρες διαλέξεις, ἅς κατὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ Γυμνασιαρχίαν ἡμῶν ἐποιήσαμεθα πρὸ τῶν φιλομούσων καὶ φιλογενῶν κατοίκων αὐτῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον, μεθ' οὗ, ὡς τοῦλάχιστον ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν, ἤκουσθη τότε ἢ πρώτην ἡμῶν ἑκατομμύρια, προήγαγεν ἡμᾶς, ὅπως ἐν μέσῳ τοῦ δαιμονίου ἡμῶν ἔργου διαθετώμεν καὶ πρὸς τοῦτο χρόνον τινά, ἅμα δὲ καὶ ἐπεκτείνωμεν τὰς ἐρεῦνας καὶ ζητήσεις καὶ ὅπου ἀλλαγῆς ἠλπίζομεν ὅτι θὰ ἤδυνάμεθα νὰ καρπωθῶμεν τι σχετικὸν μικρὸν ἢ μέγα.

Χωροῦσι δ' ὅμως περαιτέρω ἐν τῇ ἔργῳ ἐπῆλθεν ἡμῖν ἡ ἰδέα νὰ περιλάβωμεν ἐν τῇ εἰκόνι εὐρύνοντες τὸ ἀρχικὸν πλαίσιον, οὐχὶ μόνον τὴν παιδευτικὴν τῆς πόλεως ἐκείνης ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ πᾶσαν ἐποφὴν ἐθνικὴν δρᾶσιν αὐτῆς· ἐπιλοδοξήσαμεν ὅπλα δὴ οὐδὲν πλεόν οὐδὲν ἐλάττω ἢ νὰ συγγράψωμεν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ἀναζητοῦντες τὰς σκοτεινάς ἀρχὰς τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, διερευνῶντες καὶ τὰς πηγὰς, ὅποθεν ἐλάμβανε τὸν τοσοῦτον γοργῶς ἀξηθῆντα πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ τὰ αἷτια, ἅπερ ἀθρόους ἔτρεπον πρὸς αὐτὴν ἐκ τε τῶν παρακειμένων νήσων καὶ τῆς κυρίας Ἑλλάδος τοὺς νέους ἀποίκους, ἐνδιατρίβοντες ἰδίᾳ περὶ τὸ προνομιακὸν καθυστάς, ὅψ' ὀλίγη τότε τοῦ Γένους ἡμῶν Κοινότητις ἐτέλουν καὶ ὅπου ζήτημα οὐδαμῶς ἢ σχεδὸν οὐδαμῶς καθ' ὅσον γινώσκομεν, ἐμελετήθη μέχρι τοῦδε, περιγράφοντες τὴν ὁρμὴν, μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἰδρυσιν τῆς περιωνύμου Ἀκαδημίας καὶ τὴν ζωηράν καὶ δραστηρίαν ἐνέργειαν, ἣν ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ὀργανώσει καὶ συντηρήσει αὐτῆς...

Ἀλλὰ μὲ τὸ ἐπακολουθήσαν μεγάλιον δρᾶμα, τῆς πανωλεθρίας αὐτῆς, μὴ αἰ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου τοῦ ἔθνους ἀγῶνος περιπέτεια τῶν ὑπολειφθέντων καὶ τῆδε κάκεισε πλανωμένων τέκνων αὐτῆς, μὴ ἢ κατόπιν μυρίων προσκομμάτων ἐπιτευχθεῖσα παλινδότησις τῶν ἐπιζησάντων καὶ ἢ ἀπὸ τοῦ πυρός ὡς φοινικο ἀναβίωσις αὐτῆς, μὴ ἢ μετὰ ταῦτα ποικίλη ἐν μέσῳ πολλαῖς θειῶν κοινοτικῶν σπαραγμῶν δρᾶσις, μὴ πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἔμοια, δὲν εἶναι ἀξία ἐρεῦνης καὶ μελέτης; μὴ ὁ πολῦτιμος διπλοῦς φόρος, τῆς παιδεύσεως καὶ τοῦ αἵματος, ὅν τοσοῦτον προθύμως καὶ εὐγενῶς προσήνεγκεν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους πρώτην σφαιρασθεῖσα ὡς ἀμνὸς ἀκακος ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς λευκῆς θεᾶς βωμοῦ, μὴ οὗτος μόνος δὲν ἐπιβάλλει, ὅπως ἐρευνηθῆ τὸ παρελθὸν αὐτῆς, ὅπερ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν κινδυνεύει εἰς λήθη νὰ περιπέσῃ;

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀρχικὸς ἡμῶν σκοπὸς καὶ πρὸς πληρωσιν τοῦτου δὲν ἐπαύσαμεν, καθόσον ἐπετρέπετο ἡμῖν ὑπὸ τε τοῦ δημοσίου ἔργου καὶ ἄλλων ἐπιπροσθούτων κωλυμάτων, νὰ περισυλλεγώμεν ἐκ κοινορτοβριθῶν καὶ σητοδρότων χειρογράφων ὅπου καὶ ὅπως ἤδυνάμεθα σχετικὰς εἰδήσεις, πολλοῖς πολλαῖς ὀχληροῖ γινόμενοι. Καρπὸς πενιχρός τῆς ἐργασίας ταύτης εἶνε καὶ ἡ ἐν λόγῳ

τετραλογία, ἣν μεγάλου τέκνον τῶν Κυθωνίων δ' ἐξ ἀρχαίας ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας καταγόμενος Α. Α. πρότεινε ἡμῖν ὅτι ἀνελάμβανε ἰδίᾳ δαπάναις νὰ ἐκδόσῃ δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ εὐγενῶς δηλώσαντος ἡμῖν, ὅτι ἔθετεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τὸ πρὸς ἐκτύπωσιν ἀναγκαῖον ποσόν. Εἰ καὶ εἶχομεν τὴν γνώμην ὅτι θὰ ἦτο εὐθέτερον νὰ ἐκδοθῆ τὸ ἔργον, ἀφοῦ ὡς οἴοντε πλήρες ἀποτελεσθῆ ἐν τούτοις δὲν ἀντείπομεν πρὸς τὸν φιλόμουσον ἄνδρα, ἀποδεχθέντες εὐγνωμόνως τὴν πρότασιν αὐτοῦ, ἀφ' οὗ μάλιστα προέκειτο περὶ τμημάτων σχετιζομένων μὲν στενῶς πρὸς τὸ ἔλρον, ἀλλ' ἀποτελούντων ἰδιαίτερας ἐνότητας καὶ ἰδίᾳ ἀφοῦ αἱ διαλέξεις αὐταὶ δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ κῆριον ἔργον ἢ ἐν τοῖς κυρίοις μόνον αὐτῶν μέρεσιν. Ἡ ἀμέσως τότε γενομένη ἀποχώρησις ἡμῶν δὲν ἐπέτρεψε δυστυχῶς νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ εὐγενῆς πρόθεσις τοῦ τιμῶντος τὴν πατρίδα αὐτοῦ τέκνου.

Τούτων ἕνεκα ἄσμενοι ὑπέκοντες εἰς νέαν εὐμενῆ πρόσκλησιν τῶν εὐγενῶν ἑταίρων τοῦ ἐκδίδοντος τὸ καλὸν τοῦτο περιοδικὸν δημοσίευμα Συλλόγου παρέχομεν εἰς τὴν δημοσιότητα αὐτὰς μετὰ τινων ἀναγκαίων περικοπῶν χωρὶς κατὰ τὰ ἄλλα νὰ ἐπενέγκωμεν μεταβολὴν τινα ἐπὶ μόνῳ τῷ τέλει ὅπως ἢ πενιχρὰ αὕτη μελέτη, ἂν μὴ τι ἄλλο, χρησιμεύσῃ τοῦλάχιστον ὡς ἀφετηρία καὶ ἔναυσμα ἄλλοις. ἵνα ἱστορήσῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴν τε καὶ ἐθνικὴν δρᾶσιν τῆς μικρᾶς μὲν ἀλλὰ μεγαλοῦργοῦ πόλεως.

* *
*

Α'.

Ἄκτινοβόλος ἀνέτειλλεν ὁ ἥλιος τῆς ἀναγεννήσεως ἐν τῇ Δύσει, ἐν ᾗ ἀκριβῶς χρόνῳ σκότος βαρὺ ἐφηπλοῦτο ἐπὶ τῶν χωρῶν, αἵτινες ἄλλοτε ἐγέννησαν τὸν Φοῖβον ἢ Ἀνατολὴ ἐγένετο Δύσις καὶ ἡ Δύσις Ἀνατολή. Ἡ χώρα ἐν ἣ ἐτέθησαν αἰῶνοι οἱ νόμοι τοῦ καλοῦ, ἐν τοῖς ναοῖς τῆς ὁποίας ἡμιλλᾶτο ἡ ἀπλότης πρὸς τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ συμμετρία πρὸς τὴν χάριν, ἐν τῇ φιλολογίᾳ τῆς ὁποίας τὸ πᾶν εἶναι αἰθριον καὶ διανυκτεῖς, ὡς ὁ οὐρανὸς αὐτῆς, ἡ χώρα λέγω, ἐν ἣ ἐξινδαματίσθη τὸ πραγματικὸν καὶ ἐπραγματώθη τὸ ἰνδαματωδές, καὶ περὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ὁποίας ὁ Montesquieu ἐν τῷ ἀθανάτῳ αὐτοῦ περὶ τοῦ Πνεύματος τῶν Νόμων ἔργῳ εἶπεν ὅτι «ἡ καλλαισθησία καὶ αἱ τέχναι ἐξίχθησαν ἐν αὐτῇ εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε ἡ ἀπόπειρα τῆς ὑπερβάσεως τούτων σημαίνει πάντοτε ἀτελεῖ κατανόησιν αὐτῶν», (1) ἀπολέσασα ἦδη πρότερον τὴν ἰσχὺν καὶ αὐταῦγειαν τοῦ ἑαυτῆς φωτός, ἐκαλύφθη πυκνοῖς νέφουσιν ἐν ᾗ χρόνῳ ἡ ῥοδοδάκτυλος τῆς Ἀναγεννήσεως Ἡὼς ἐχρῶσται διὰ τῆς αὐγῆς αὐτῆς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων τῆς Δύσεως.

Ἐπητηγμέναι αἱ Μοῦσαι ἐκ τῆς ἀγρίας τῆς μυκωμένης καταγιγῆδος πνοῆς καταλιποῦσαι τὴν καλιὰν αὐτῶν ἀπέπητησαν εἰς τὴν ξένην, ἐνθα ἐμελλον νὰ τύχωσιν ἢς ἀείποτε χρίξουσιν θαλαπῶρης καὶ ἐπιμελείας. Καὶ παρ' ἡμῖν, πῶς εἶχον τότε τὰ πράγματα; τίνα φάσιν καὶ πορείαν ἔλαβε καὶ ἠκολούθησεν ἡ παιδευσις; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα ἡμῶν εἰς ὃ ἀμέσως μεταβαίνομεν.

Δύο εἰδῶν ἦσαν τὰ σχολεῖα τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆδε κάκεισε ὑρίσταντο, τὰ κοινὰ,

(1) Esprit des lois 21. 7.

καὶ τὰ γυμνάσια ἢ φροντιστήρια ἢ καὶ ἐλληνομουσεῖα ἄλλως καλούμενα· ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα ἀπετέλουν τὴν κατωτέραν βαθμίδα, τὴν δημοτικὴν, ὡς θὰ ἐλέγγομεν σήμερον, τὰ δ' ἕτερα τὴν μέσην, ἣτις δ' ἕως συνεδύαζεν ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν νῦν παρ' ἡμῖν ἀνωτέραν φιλολογικὴν τοῦλάχιστον παιδευσίν. Περί τῶν κοινῶν λοιπὸν σχολείων ἔσται ἡμῖν ἐν πρώτοις ὁ λόγος.

Σπανίζοντα μικρὰ καὶ ταπεινά, συνεπτηγμένα ὑπὸ τοὺς θερμαίνοντας τῆς θρησκείας κόλπους, ὑπῆρχον παρὰ τοὺς ναοὺς καὶ τὰς ἐπισκοπὰς ἢ καὶ τὰς παρακειμένας ταῖς πόλεσι μονὰς τὰ κοινὰ σχολεῖα, ἀφ' ὧν μόνον ἐμελλε νὰ μορφωθῇ ὁ λαός. Οὐχὶ σπανίως δ' ὡς σχολικὸν οἶκημα ἐχρησίμευεν αὐτὸς ὁ πενιχρὸς οἶκος τοῦ διδασκάλου, ὅστις ἐνίοτε δὲν ἀπηξίου ὀδηγῶν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς εἰς τοὺς ἀγροὺς νὰ διδάσκῃ αὐτοὺς ἅμα ἐργαζόμενος. Καὶ παρὰ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου τοῦ πολλοῦ ἐν Τυβίγγῃ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καθηγῆτο τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας, καὶ παρὰ τοῦ ἐκ Θεσσαλίας Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου εὐκρινῶς περὶ τούτου διδασκόμεθα· ὁ τελευταῖος ἰδία οὗτος, ἐν τῇ Λατινιστῇ συγγραφέντι ἔργῳ, ὅπερ ἐξέδωκεν ἐν Ἀλδόρφῃ τῆς Γερμανίας τῇ 1714 καὶ δι' οὗ ὑπερησπίζετο τὸ πανταχόθεν τότε ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ στασιμότητι καὶ ἀπαιδευσίᾳ διαβαλλόμενον ἡμέτερον Γένος, ἐν τῇ ἔργῳ, λέγω, αὐτοῦ τούτῳ, περιέλαβε πέντε ὀλόκληρα κεφάλαια, ἐν οἷς ἐπραγματεύσατο περὶ τῶν ὑφισταμένων τότε ἑλληνικῶν τυπογραφείων, περὶ τῶν σχολείων. (1) τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἐν χρήσει διδασκικῶν βιβλίων, περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεθόδου καὶ τῶν διαπρεπόντων τότε ἐπὶ παιδείᾳ καὶ γράμμασιν Ἑλλήνων.

Οὐ μόνον δὲ ταῦτα παρὰ τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς μοναῖς ἐκείντο, ἀλλὰ καὶ οἱ ἰθύνοντες αὐτὰ ὡς τὰ πολλὰ ἱερεῖς ἦσαν καὶ μοναχοί, ἄνδρες παντὶ σθένει ἀγωνιζόμενοι, ὅπως ἐν μέσῳ τῆς φρικαλέας ἐκείνης ἀθλιότητος ἀναπληρῶσιν ὅτι ἔλειπεν, ἢ μᾶλλον πάντα, διότι πάντα ἔλειπον. Ἀπλῆ καὶ στοιχειώδης γνῶσις τοῦ ἀναγινώσκοντος ἦρκει, ὅπως ἀναδιδάσῃ τινα ἐπὶ τὸν ὀκρίβαντα τοῦ διδασκάλου, οὐ μόνον ἱερεῖς, οἵτινες ἄλλως συνηθέστερον τῶν λοιπῶν ἤσκουν πρὸς τῇ κυρίῳ αὐτῶν ἔργῳ καὶ τὸ διδάσκειν, ὅθεν καὶ νῦν ἐτι ὁ λαὸς καλεῖ αὐτοὺς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ διδασκάλου, οὐ μόνον λέγω ἱερεῖς, ἀλλὰ καὶ κανδηλάπται καὶ ὑποδηματοποιοὶ καὶ ῥάπται οὐχὶ σπανίως, ἐχρόνοντο διδασκαλοὶ περιβαλλόμενοι τὴν διδασκαλικὴν τήδενον.

Μικροὶ καὶ μεγάλοι τὴν ἡλικίαν μαθηταὶ φέρδην ἀναμίξιν ἀνευ διαρέσεως εἰς τάξεις ἐφοίτων εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα. Πενιχρὰ δὲ τὴν ὄλην τῆς σχολῆς εἰκόνα συμπληροῦντα ἦσαν καὶ τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Ὁ Κρούσιος παραδίδει ἡμῖν, ὅτι ἐν αὐτοῖς οὔτε τάξεις ὑπῆρχον, οὔτε κατὰ τάξεις διδασκαλία, ἀλλ' εἰς μόνον διδάσκαλος, τὸ ψαλτήριον, τὸ ὠρολόγιον, τὰς ἀκο-

λουθίας καὶ τὰλλα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χρήσει βιβλία διδασκῶν. (1) Ὁ δ' Ἑλλάδιος (2) ἀκριβέστερον ἐτι περὶ τούτων πραγματεύεται «ἐν τοῖς κοινῶν σχολείοις, λέγει, τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων διδάσκονται τὰ εἰρωνικῶς ὑπ' αὐτῶν κολουθογράμματα καλούμενα· πρῶτον μὲν δὴλα δὴ τὰ Πινακίδια μετὰ χεῖρας λαμβάνουσιν, ἔπειτα τὴν Ὀκτώηχον τοῦ Δαμασκηνοῦ, τρίτον σὺμπαν τοῦ Δαυὶδ τὸ ψαλτήριον, διέρχονται, τέταρτον τὰς Πράξεις καὶ ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων, καὶ τελευταῖον τὸ Τριώδιον καὶ Ἀνθολόγιον ὁμοῦ μετὰ τῆς Πεντατεύχου καὶ τῶν Προφητῶν, τούτους δὲ πᾶσι συνάπτεται ἢ γνῶσις τοῦ γράφειν καὶ ἀριθμεῖν».

Πρὸς τῇ ἀναγνώσει ἐδιδάσκοντο οἱ εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα φοιτῶντες, καὶ γραφὴν ἢ διδασκαλία δ' ἕως ταύτης δὲν ἤρχιζεν ἀμέσως, ἀλλὰ μόνον ἀφροῦ ὁ μαθητῆς ἐπέρανεν τὸ ψαλτήριον, ὅπερ ἐδίδετο ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον μετὰ τὴν συντέλειαν τῆς Ὀκτώηχου. Καθ' ὑποδείγματα τῶν διδασκάλου ἤσκουτο οἱ παῖδες εἰς αὐτήν. Συνήθως δὲ ἀντέγραφον ὑποδείγματα ἐπιστολῶν, πωλητηρίων, προκοσσυμφώνων, συμβολαίων διαφόρων καὶ καθ' ἑλίου ἐγγράφων χρησίμων εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Ὀλίγοι πρὸς τούτοις ἀριθμητικαὶ γνῶσεις, ἰδίᾳ ἀσκήσις ἐπὶ προβλημάτων τοῦ πρακτικοῦ βίου, καὶ διδασκαλία, ὅτε μὲν πρακτικῆς, ὅτε δὲ καὶ θεωρητικῆς Ἑκκλησιαστικῆς μουσικῆς εἰς τοὺς καλλιφώνους ἰδίᾳ τῶν μαθητῶν συνεπλήρουσιν τὸν ὄλον κύκλον τῶν διδασκόμενων ἐν τῇ κοινῇ σχολείῳ μαθημάτων.

Θραναὶ ἦσαν ἀγνωστα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· οἱ μαθηταὶ ὀκλάζ λαμβάνοντες θέσιν κύκλω ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἠκροῦντο τοῦ διδασκάλου, οὔτινος ἄλλως ἢ διδασκαλία πολὺ ἀπέχουσα, ἐννοεῖται νὰ εἶναι διασφαθητικὴ καὶ σύμμετρος πρὸς τὰς πνευματικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις περιωρίζετο εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἀπλῶς λέξεώς τινος ἀγνώστου δι' ἄλλης συνωνύμου, οὐκ' ὀλιγάκις δυσχερεστέρας ἢ ἢ προτέρᾳ νὰ κατανοηθῇ. Ὀλίγον πρὸ τῆς μεσημβρίας ἤκουεν ὁ διδάσκαλος τὰ μαθήματα πάντων καὶ ἀπέλυεν αὐτούς. Οἱ ἀμελεῖς καὶ τὴν τάξιν διαταράσσοντες ἐτιμωροῦντο αὐστηρότατα καὶ βαναυσικῶς. (3)

(1) Turcogr σελ. 246.

(2) Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 27.

(3) Τὴν κατάστασιν ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις χαρακτηρίζει τὸ ἀκόλουθον ἐξόδιον, ὅπερ πάντες οἱ μαθηταὶ πρὸ τῆς ἀπολύσεως αὐτῶν, κατὰ τὴν ἐσπέραν ἀπήγγελλον γεγωνυτὰ τῇ φωνῇ. «Ἐπικαλοῦντες, ἐφώνουν ἐν χορῷ, παιθεύοντες, εὐθυμοῦντες χαίροντες, συλλαβοῦσα ἐν γαστρὶ. Τὸν πατέρα προσκυνῶ, τὴν μητέρα σέβομαι καὶ τὸν πρῶτον ἀδελφόν, ἀδελφὴν τε καὶ πατέρα· περὶ πάντων ἀντολήν τὴν ἀγάπην ἔχετε, τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλεῖα τιμᾶτε, τοὺς ἱερεῖς εὐλαβεῖσθε. Ἄνθρωπος ἀγράμματος ἕτερον ἀκαρπὸν ἐστὶ, διὸ ὅπου φορεῖ τὰ γράμματα ὑπερ χροσίου καὶ ἀργυρίου τιμιώτερον ἐστὶ. Καὶ σύ, καλὲ μας διδάσκαλε ἔχε καλὴν νύχτα. Καὶ τὸ ταχὺ ποῦ δὲν ἐρθῇ, τὰ μικρὰ πὸ δώδεκα καὶ τὰ τρανὰ εἰκοσιτέσσαρες καὶ τὸν πρωτόσκολον σαράντα ὀκτὼ καὶ δύο διὰ τὴν εὐχὴν πενήντα. (Ἀμήν) Ἡ γλῶσσα, ἣν ἐνόμιζεν ὁ Κικέρων ἀξίαν τὰ ἡμιλίηται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἐν ἣ ἐλαξεύθησαν καλλιτεχνικοὶ στοίχοι καὶ ἐξεφράσθησαν καλλισθητικαὶ ἰδέαι, φέρουσα ἐπὶ τοῦ σώματος

(1) Περί τούτων ὁ Ἑλλάδιος λέγει ἐπὶ λέξει τάδε: Scholae Graecorum in templis et aedibus temdlorum vel i domo parochi habentur. (Status praes eccles. gr. σελ. 14 ἕμοια δὲ τοῖσι παραδίδει καὶ ὁ Κρούσιος (Turcogr. σελ. 205).

Τίνα ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δράσεως τῶν τοιούτων σχολείων, δὲν εἶναι δύσκολον ὑπ' ὅσιν ἔχων τις τῶν κριτικῶν εἰρημένα, νὰ εἰκάσῃ. Ἐλλειψίς τελεία παιδαγωγικῆς τῶν διδασκόντων μορφώσεως, ἀγνοία τῶν στοιχειωδῶν τῆς διδακτικῆς κανόνων, φυσικὸν ἦτο, ὅτι ἀχύμους λίαν καρπούς θ' ἀπέφερε. Εὐτύχημα μόνον, καὶ τοῦτο μέγα, ἦτο, ὅτι οἱ παῖδες οἱ εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα φοιτῶντες ἐξεπαιδεύοντο ἐν παιδείᾳ καὶ νοθεοῖα Κυρίου, ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων αὐτῶν ἀνατρεφόμενοι ἐν τοῖς διδάγμασι τῆς θρησκείας. Οἱ διδάσκαλοι, καίπερ ὡς τὰ πολλὰ ἀμαθεῖς καὶ ἀμόρφωτοι, ἤσκουν ὅμως διὰ τοῦ θεοσεβοῦς καὶ ἐναρέτου αὐτῶν βίου θαυμαστὴν ὄσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοὺς τροφίμους αὐτῶν, οἵτινες οὕτω καθίσταντο χρηστοὶ καὶ ἀγαθροὶ πολῖται.

Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τῶν κοινῶν σχολείων, καιρὸς ἤδη ὀλίγα καὶ περὶ τῶν Σχολῶν ἢ Γυμνασίων ἢ Ἀκαδημιῶν, διότι καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον, νὰ εἰπωμεν.

Τὰ ἀνώτερα ταῦτα σχολεῖα ἀπερ ἀνεκτιμητοῦς ἀληθῶς παρέσχον ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἡμέτερον Γένος, δὲν συνυπῆρχον δυστυχῶς ἀρχῆθεν μετὰ τῶν κοινῶν. Ὁ Κρούπιος, ὅστις, ὡς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, γράφει κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, διαρρήδην λέγει, ὅτι πλὴν τῶν κοινῶν σχολείων οὔτε Ἀκαδημιαὶ οὔτε καθηγηταὶ καὶ ἀνώτεροι σπουδαὶ ὑπῆρχον⁽¹⁾.

Σύμψασα ἢ παιδεύσεις περιωρίζετο εἰς τὰς ὀλίγας ἐκεῖνας γνώσεις, ἃς ὀλίγοι μόνον ἐλάμβανον ἐν τοῖς Κοινοῖς Σχολείοις. Ἡ κατάστασις δ' αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν αἰῶνας, μόλις κατὰ τὸν 18ον ἤδη ἀρξαμένου τοῦ Γένους ἡμῶν ν' ἀνανύφῃ ἐκ τοῦ ληθαργικοῦ ὕπνου, ὃν βαθῶς ἐκοιμάτο. Οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἀξιοὶ λόγου τῶν Μουσῶν θεράποντες, ὁ Λάσκαρις καὶ Κορυθαλλεύς, ὁ Πηγᾶς καὶ Μαργουίνος, ὁ Δούκαρις καὶ Ζυγομαλάς, ὁ Ἀλλάτιος, οἱ ἀδελφοὶ Λειχοῦδαι, ὁ Νοταρᾶς ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Μηγιάντης καὶ ἄλλοι, εἴτινες ἤχμασαν κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα, πάντες, λέγω, σχεδὸν οὔτοι ἐν Ἑσπερίᾳ ἐξεπαιδεύθησαν, διαφόρων πρὸς τοῦτο εὐνοϊκῶν περιστάσεων τυχόντες. Ἄλλ' οὔτοι ἦσαν ὀλίγοι καὶ οἱ πλείους τούτων τὸ πλεῖον τοῦ βίου αὐτῶν διήγον ἐν Εὐρώπῃ, ὁ δὲ λαὸς διετέλει ἐν παχυλῇ ἀμαθίᾳ βεβαπτισμένος.

Ἐν τούτοις διὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίως αὐτοῖς φιλογενῶν καὶ φιλοπατρίδων ἤρχισαν μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ μεταγίζωνται γνώσεις ἐκ τῆς Ἑσπερίας καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον Γένος, καὶ νὰ ἀραιώται τὸ πυκνὸν σκότος ἕπερ βαρὺ ἐπεκράτητο ἐπ' αὐτοῦ. Οὕτω βαθμηδὸν κατηρτίζοντο διδάσκαλοι ἀξιοὶ πῶς τοῦ ὀνόματος, καὶ ἠρῶντο ὁ κύκλος τῶν διδασκομένων μαθημάτων. Ὁ 18ος λοιπὸν αἰὼν ἀποτελεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδείσεως τοῦ ἡμέτερου Γένους τὸ λυκαυγές, ἕπερ ἀνέτειλεν μετὰ μακροαἰὼνα ζοφώδη νόκτα. Ἄν ἐν Εὐρώπῃ ὁ αἰὼν οὗτος ἐθῆκε πάντα ὑπὸ

τὴν ἐρευναν τῆς κριτικῆς, ἂν ἐτράπη ὑπὸ τὴν σπουδῆν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἂν ἀνεκῆρυξε τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καὶ ὑπεστήριξε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου τῆς δημοσίας γνώμης ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως, ἂν ἐνὶ λόγῳ ἐκηρύχθη κατὰ πασῶν ἐκεῖνων τῶν διατάξεων, αἵτινες δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ δικαίου, καὶ ἐγέννησε τὴν μεταβολὴν τοῦ 1789, ἂν λέγω, ὡς τοιοῦτος ἐκεῖ χαρακτηρίζεται, παρ' ἡμῖν εἶναι ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἀνεβλάστησαν τὰ κατατεθέντα σπέρματα καὶ παρήχθη τὸ καλλίκλωνον τῆς παιδείας δένδρον, ὅπερ εὐεργετικὴν κατόπιν διήπλωσε τὴν σκιάν αὐτοῦ.

Εἶναι θαυμασμοῦ ἀληθῶς ἀξία ἢ ζηλωτὴ προθυμία, μεθ' ἧς πᾶσα κοινότης καὶ ἐλάχιστα εὐποροῦσα φιλοτιμεῖται νῦν, οὐ μόνον νὰ ἰδρῶσιν σχολὴν ἀνωτέραν πῶς τῆς Κοινῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν εὐγενεῖ ἀμίλλῃ προάγεται νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἀρτίαν, ἐν δυνάτει καὶ οὐδεμιᾶς δευτέραν. Καὶ ὄντως! ἂν παραδράμωμεν τὴν γεραρὰν ἐν Κωνσταντοῖσι Μεγάλῃν τοῦ Γένους Σχολὴν, ἧς ἡ λειτουργία οὐδέποτε ἀπὸ τοῦ 1453 ἐπαύσατο,⁽¹⁾ καὶ τὴν ἐν Ἰωαννίνοις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἤδη συσταθεῖσαν, πασῶν που τῶν λοιπῶν ὁ τῆς ἰδρύσεως χρόνος πίπτει κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα. Ἡ Πάτρις, ἢ Χίος, ἢ Σμύρνη, ἢ Δημητσάνα, ὁ Ἄθως, ὁ Τύρναβος τῆς Θεσσαλίας καὶ ἄλλαι πόλεις ἐγένοντο νῦν κέντρα παιδείσεως ἐλκύνοντα ἀπὸ τῶν μάλιστα μεμακροσμένων γωνιῶν τῆς Ἑλληνικῆς χώρας τοὺς διψῶντας ἀνωτέρας μαθήσεως νεανίας τοῦ Γένους ἡμῶν.

Ἐξαιρέτως δ' ὅμως ἀνεπτύχθησαν αἱ ἀνώτεροι αὐταὶ Σχολαὶ κατὰ τὸ 2ον ἡμισυ τοῦ 18 αἰῶνος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, καὶ ὑπὸ ἄλλας μὲν ἐπέψεις, ἰδίᾳ δ' ὅμως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κύκλον τῶν διδασκομένων μαθημάτων καὶ τὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ μέθοδον· μέχρι τοῦ χρόνου τούτου ἡ κατάστασις τῶν ἐκασταχοῦ λειτουργουσῶν Σχολῶν φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἢ προσήκουσα, ὡς συμπεραίνει τις, ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ αἰοδήμου Κοραῆ γραφομένων περὶ τοῦ ἐν Σμύρνη σχολείου, ἐνθα καὶ ἐκεῖνος εἶχε διδαχθῆ τὰ πρώτα γράμματα, (περὶ τὸ 1760 περίπου): «Ὁ διδάσκαλος καὶ τὸ σχολεῖον, λέγει, ὁμοιάζον ὅλους τοὺς ἄλλου διδασκάλους καὶ τὰ σχολεῖα τῆς τότε Ἑλλάδος· ἦγον ἐδίδον διδασκαλίαν πολλὰ πτωχὴν συνδουμένῃν μετὰ βραδισμὸν πλουσιοπάραχον». Τότε πρώτον ἤρχισεν ἢ διὰ τῆς εἰς καθωμλημένην γλῶσσαν μεταφράσεως τοῦ κειμένου διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἧτις εἰσῆχθη μὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Νεοφύτου τοῦ Καυσοκαλυδίτου, ἀντικατέστησε δ' ἢ νῆα αὕτη μέθοδος τὴν πρότερον ἐν χρήσει ψυχὰ γω γίαν, ἧτις συνίστατο εἰς τὴν ἐπισώρευσιν συνωνύμων λέξεων, δι' οὗ ἐνόμιζον δῆθεν ὅτι κατενοεῖτο ἢ ἐρμηγνευεῖα τοιαύτη. Ἡ μέθοδος αὕτη τοῦ Νεοφύτου καίπερ διαδοθεῖσα ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, τοῦ Λάμπρου τοῦ Φωτιάδου καὶ τοῦ Κωνσταντᾶ, φαίνεται ὅτι δὲν ἐκράτησεν ἀμέσως πανταχοῦ, διὸ καὶ ὀλίγον βραδύτερον τῷ 1779, ἔγραψεν ἐν πραγματείᾳ τινὶ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς φιλιππι-

αὐτῆς βαθέα τῶν αἰῶνων τραύματα, μετεμορφώθη νῦν εἰς βικινὴν καὶ ρυπὴν γρατάν. Γνώρισμα καὶ τοῦτο τραγικὸν τῆς βαρβάρου καταστάσεως, ἐν ἧ' διετέλει τότε τὸ ἡμέτερον Γένος.

(1) Turcogr, σελ. 205.

(1) Γεθεών. Χρονικ. τῆς Πατριαρχ. Ἀκαδημ. σελ. 29

κόν δλόκληρον κατ' αὐτῆς Ἰώσηπος ὁ Μοισιόδαξ (1).

Καί ἡ τῶν μαθημάτων δὲ περιοχὴ ἰκανῶς ἤδη ἐπεξετάθη, διότι ἐν ᾧ πρότερον περιωρίζοντο εἰς τὴν ἐρμηνείαν συγγραφέων, οὐδὲν δὲ ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἐφρόντιζον περὶ τῶν λοιπῶν βοηθητικῶν μαθήσεων, οἷον ἐν παραδείγματι συνέδαινε ἐν τῇ ἐν Πάτμῳ Σχολῇ, νῦν εὐρύνεται ὁ ὄριζον τοῦ μὲν Ἀνδρακίτου Μεθοδίου εἰσαγαγόντος κατὰ τὴν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολαρχίαν αὐτοῦ τὴν γεωμετρίαν, τοῦ δὲ Μπαλλάνου Βασιλοπούλου ἐν τῇ αὐτῇ Σχολῇ διδάξαντος τὰ μαθηματικά καὶ τὴν φιλοσοφίαν· τούτων δὲ μαθηταὶ συνεστήσαν μετὰ ταῦτα σχολεῖα καὶ ἐν ἄλλαις μικροτέραις πόλεσι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Ἀδριανουπόλει· πολλῶν δὲ σπουδαιότερα ὑπήρξαν ἢ διδασκαλία Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρειος, ὅστις καὶ ἐν Ἰωαννίνοις τὸ πρῶτον καὶ ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιᾷ Ἀκαδημίᾳ, εἰς ἣν διασάπτισθαισιν ἀνὰ τὸ Ἑλληνικὸν τῆς φήμης αὐτοῦ ὡς πρῶτου φιλολόγου τε καὶ φιλοσόφου ἐν τοῖς διαπρέπουσι τότε τῶν Ἑλλήνων λογίων, ὡς σχολάρχης ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σεραφεῖμ ἐκλήθη καὶ ἐν ταῖς τρισὶ, λέγω, ταύταις Σχολαῖς πρὸς τῇ Ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ ἐδίδαξε καὶ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀγγλοῦ Locke καὶ τοῦ Leibnitz.

(ἔπεται συνέχεια)

A. ΜΟΣΧΙΑΔΗΣ

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

Μία περίεργος πόλις. — Ἡ διεθνὴς κατοχὴ. — Ἡ ὀρχηστρική τοῦ Δαιδάλου. — Χανία καὶ Χαλέπα. — Τὰ εἰμοφόα καὶ τὰ ἄσχημα.

Α ΕΝ πιστεύω ἐφ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν νὰ ὑπάρχουν πολλαὶ πόλεις αἱ ὁποῖαι νὰ ἐνθυμίζον τὴν Κρητικὴν πρωτεύουσιν. Εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν ἔκαμεν ἡ παράδοξος καὶ ιδιότροπος αὕτη πό-

(1) Ἐν τούτῳ ἀναφώνει ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος μεθ' ἑρᾶς ἀγανακτήσεως πρὸς τοὺς ἐμμένοντας ἐτι τῇ παλαιᾷ τῆς ἐρμηνείας τρέπῃ. «Τὶ βασανίζεις, ὦ λογιώτατε, τὸν μαθητὴν σου, μὲ αὐτὴν τὴν λεπτογραμμίαν, τὸν καιρὸν τῆς πράξεως τῆς ὁποίας δύνανται νὰ καταβάλῃ εἰς ἄσκησιν, ἢ τις τῇ ὄντι νὰ χρησιμεύσῃ αὐτῷ; Τὶ ἐπισωρεύεις αὐτῷ δεκαπέντε λέξεις εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὄρον, ἐκάστη ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔχει δύναμιν ἴσως ἰδιαιτέραν, ὅμως διότι δὲν διακρίνεις αὐτῷ αὐτὰς συνηθίζεις αὐτὸν μετὰ τὴν ἀκυρολογίαν ἢ νὰ λέγῃ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλάκις; ἐξηγήσεις προσφυῆς εὐεπήβολος κυρίως εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι μία κυριολεξία, ἢ τις ἀναγκαίως εἶναι πάντοτε μία λέξις. Μία λέξις πρέπει νὰ ἐπιβάλληται τὸ λοιπὸν, ἢ τὸ πολὺ, ὁσάκις ἡ κυριολεξία ἐπιλείπει μία περίφρασις, μία ἐπεξηγήσις σύντομος».

λις ἢ ὀλίγον Τουρκικὴ ἢ ὀλίγον Ἑνετικὴ ἢ ὀλίγον Εὐρωπαϊκὴ καὶ ἡ περισσότερον ἀκούσι διεθνῆς. Τὸν τελευταῖον αὐτὸν χαρακτήρα τῆς προσιδεῖ ἴσως ἡ παρουσία τῶν διεθνῶν στρατευμάτων καὶ τῶν σημαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς κατοχῆς, αἱ ὁποῖαι κυματίζουσιν τότε εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος ὅσον καὶ εἰς τοὺς 4 στρατώνας τῶν Ἰταλῶν, Ρώσων, Γάλλων, Ἀγγλων.

Τὸν διεθνῆ χαρακτήρα τῶν Χανίων ἀντιλαμβάνεται κανεὶς μόλις θέσῃ τὸν πόδα εἰς τὴν ἀποβάθραν τοῦ τελωνείου καταλαμβάνοντος τὴν πρὸς τ' ἀριστερὰ γωνίαν τοῦ μικροῦ καὶ ἀβαθοῦς λιμένος, ἐνθα μόνον τὰ μικρὰ ἀτμόπλοια ἰδίᾳ δὲ τὰ Ἑλληνικὰ εἰσέρχονται καὶ ἀγκυροβολοῦν. Οἱ Κρητῆς τελωνοφύλακες εἶνε εὐγενέστατοι, καὶ αἱ διατυπώσεις τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν ἀποσκευῶν οὐχὶ δυσάρεστοι. Ποῦ τὸ ρίγος τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται κανεὶς ἀποβιβαζόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἰδίως δὲ εἰς τὸ φοβερὸν Σαλὸνι τοῦ Γαλατᾶ.

Ἐδῶ ἓνας ἢ δύο καραμπινιέροι μ' ἓνα ὑπαξιωματικὸν καὶ μ' ἓνα Κρητὰ χωροφύλακα ἔχουσιν τὴν ὑπηρεσίαν τῶν διαβατηρίων καὶ αὐτὸ μόνον διὰ τοὺς ἀναχωροῦντας. Ἐπίσης ἐν διεθνῆς ἀγγημα φρουρεῖ ἐκ περιτροπῆς τὰς τελωνειακὰς ἀποθήκας, ὅπου ὑφίστανται ἐν ἡμέραις ἑορτῶν αἱ τέσσαρες σημαῖαι τῆς κατοχῆς μετὰ τῆς Κρητικῆς.

**

Ἀπὸ τὸ Τελωνεῖον ἀρχίζει ἡ μεγάλη καμπύλη τῆς προκυμαίας, ἡ ὁποία φθάνει μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ λιμενίσκου ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ στρατώνος τῆς χωροφυλακῆς. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προκυμαίας εἶνε παρατεταγμένα τὰ γραφεῖα καὶ τὰ πρακτορεῖα τῶν διαφόρων ἀτμοπλοικῶν ἐταιριῶν, αἵτινες εἰς τὰ ὁρομολογία των περιλαμβάνουσιν τὴν γραμμὴν Κρήτης: τοῦ Πανταλέοντος, τοῦ Φλόριο, τοῦ Γουδῆ, τοῦ Μεσσαζερῆ, τοῦ Λύδ. Ἐπειτα τὰ ταχυδρομικὰ γραφεῖα Ἰταλίας, τὰ Κρητικὰ Ταχυδρομεῖα, τὸ Γαλλικόν, τὸ Αὐστριακόν καὶ πληθώρα καφενειῶν, μαστιχοπωλείων, ἐνὸς Café reservé aux soldats Français μιᾶς Salla di lettura ὅπου ὅμως οὐδέποτε εἶδον ψυχρὴν ζωσάν, ἐνὸς Club militaire Français καὶ τέλος ἐνὸς πολὺ κομψοῦ καὶ πολὺ χαριτωμένου μικροῦ ζυθοπωλείου, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ἐπιδεικτικὸν ὄνομα τοῦ «Ἀκταίου» καὶ προσφέρει ζῦθον Κλωναριδίου, τοῦ ὁποίου ἡ κοπότης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἀφίξεις τῶν ἀτμοπλοίων τῆς γραμμῆς. Εἶνε ὅμως ἀριστοκρατικὸν κέντρον τὸ «Ἀκταίου». Ἰδίως δὲ τὸ ἐσπέρας, ὅταν γίνεται ἡ μεγαλειτέρα συγκέντρωσις, ἢ σχετικὴ ἐπίδειξις τουαλετῶν, τὸ μικρὸν ζυθοπωλεῖον μετὰ τὴν μικράν πλακόστρωτον πλατείαν του γεμάτην κόσμου, ἔχει στιγμὰς θριάμβου μετὰ τὴν ζωρότητα τῶν θαμῶνων, ἢν συνοδεῖουσιν οἱ ἤχοι μιᾶς ἑλληνοἰταλικῆς ὀρχήστρας ἀποτελουμένης ἀπὸ ἓνα πιάνο ξεκούρδιστο, ἓνα βιολὶ βραχνιασμένον, ἓνα φλάουτο καρχακτικόν καὶ τρεῖς μουσικὸς συμφωνοῦντας μεταξὺ